

Cumhuriyet Dönemi Dini Tartışmaların Basındaki Yeri: Yeni Adana Gazetesi Örneđi

Hamit DİKMEN*
Hasan KAYAPINAR**

Özet

Bu çalışmanın amacı Osmanlı Devleti'nde 100 yıl önce gündemdeki dini konuları tespit ederek, bu konuların İslam Hukukuna göre incelenmesidir. Çalışmada takip edilen yöntem öncelikle Yeni Adana gazetesinde 1922 yıllarında yayınlanan makale, haber vb. yazılar hakkında kısa bir bilgi verilmesi, ardından söz konusu yazının transkripsiyon yapılması; zira gazetede yayınlanan yazılar gayet sade ve anlaşılır olarak yazılmıştır. Son olarak da yazıda geçen dini-hukuki konuların ilgili alanlarında temel eserlerin dikkate alarak incelenmesi esasına dayanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dini tartışmalar, Cumhuriyet döneminde basın, Gazete arşivleri, Yeni Adana Gazetesi

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk İslam Edebiyatı ABD, hdikmencu.edu.tr

** Arş. Gör., Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku ABD, hkayapinarcu.edu.tr

1. Giriş

Tarih boyunca olaylar peşi sıra gelmiş, bir olayın sonucu, yeni bir olayın sebebi olmuştur. Bundan dolayı günümüzdeki olayları tam olarak anlayabilmek için tarihimizdeki vakaların ortaya çıkış sebeplerini, gelişme aşamalarını ve etkilerini doğru anlamak ve değerlendirmek gerekmektedir. Bunun için Yeni Adana gazetesinde 1922 yıllarında yayınlanan makale, haber vb. yazılardan hareketle Osmanlı Devleti'nde 100 yıl önce gündemdeki dini konuları tespit edip, bu konuları İslam Hukukuna göre incelemeye gayret edeceğiz. Böylece, gazetede yer alan dini-hukuki tartışmaların ne kadar ilmi olup olmadığını değerlendirme imkânına sahip olacağız. Yeri geldiğinde de bu konuların günümüzdeki dini-hukuki tartışmalarla olan bağlantısını ele almaya çalışacağız. Böylece günümüzdeki dini-hukuki tartışmaların daha iyi analiz edilebileceğini düşünüyoruz.

Gazetenin ilk çıktığı yıllarda çok fazla dini-hukuki tartışma mevcuttur. Bunun için bu yazılardan sadece bazılarını değerlendirmeye tabi tutabileceğiz. Her bir yazıda İslam Hukukunu ilgilendiren çok fazla husus yer almaktadır. Bundan dolayı yazıda geçen dini unsurları ana hatlarıyla vermekle yetinmek durumundayız.

Yeni Adana gazetesi 1918 yılında yayın hayatına başlamıştır. Çıktığı ilk yıllarda gün aşırı yayın yapmaktadır. Dönemin güncel sosyal problemleriyle ilgilenmiştir. Yazıların büyük çoğunluğu bu minvaldedir. Kurtuluş mücadelesine destek veren gazetenin bu tarihlerde baş muharriri (başyazarı) Ferit Celal (Güven)'dir.

2. Kadın-Erkek Münasebetleri

İstanbul 1918 ile 1923 yılları arasında işgal altında kalmıştır. İnceleyeceğimiz yazı gazetede 15 Cemaziye'l-Evvel 1340 tarihinde (14 Ocak 1922) yayınlanmıştır. Yazı Şer'îye Vekâleti'nin İstanbul ahalisine hitaben yayınladığı bildiridir. Bu bildiri İstanbul'da kadınların yabancı erkeklerle umumi ve hususi yerlerde dans etmesini ağır ifadelerle eleştirmektedir. Bildiri gazetenin manşeti olarak verilmiştir. Manşetin altındaki haberin sunumuna baktığımızda “*Anadolu namus ve istiklal için kan dökerken memlekete evlat yetiştirecek İstanbul kızları ve kadınları hareketlerini düşünmelidir*” ibaresi yer almaktadır. Bu ibareden anlaşıldığı üzere gazete de İstanbul'da kadınlarla erkeklerin birlikte dans etmelerinden rahatsız olmuştur.

Şer'îye Vekaleti İstanbul ahalisine hitaben âtîdeki beyannameyi neşretmiştir: İstanbul'da edep ve şiar-ı İslamiye ile hiçbir zaman telif edilemeyecek bir tarz-ı hareketin meydan aldığı ve son zamanlarda o mübalatsızlıkların en çirkin şekle girdiğini Büyük Millet Meclisi kemal-i esefle işitiyor. Müslüman manını taşıyan bir takım kadınlar namus ve iffet namı altında takdis ettiğimiz iki muazzam vazifeye karşı tamamıyla lakayt kalarak fezahatlerini kendilerine yabancı erkeklerle hususi ve umumi yerlerde dans edecek derecelere kadar ileriye götürüyorlarmış. Büyük Millet Meclisi yakinen bilir ki şenaatleri bi perva irtikap eden alçak fitratlı küçük bir ekalliyetten

ibarettir. Yoksa o mübarek memleketin ekseriyeti kahiresi diyaneti milliye hâss olan secâyâyı bergüzideyi tamamıyla muhafaza etmektedir. Bu ahlak-ı güzidesine ananât-ı mukaddesesine vuku bulan bu tecavüzlerin daha vakıfı olmak itibarıyla bizlerden ziyade müteessirdirler. “emr-i bi'l-maruf nehy-i ani'l-münker” farizasıyla bütün Müslümanların mükellef buldukları da hiçbir zaman hatırdan çıkmamalıdır. Bilhassa oradaki ahalimize mürşitlik vazifesini deruhte eden zevat tarafından umur-u millete bu derecede müsamahakarlık göstermesi elbette maruz görülemez. Bütün Anadolu halkı çoluğuyla, çocuğuyla, kadınıyla, erkeğiyle, canıyla, dişiyle, tırnağıyla düşmanlara karşı mücahede ederken İstanbul'daki halk hiç olmazsa bu mukaddes cihada kalben iştirak etmesi icap etmez mi? Milletimizin istikbali olan gençler istikbali kurtarmak için hayırlı evlat yetiştirecek kızlar, kadınlar düşünmelidir ki bugün kendilerinin Anadolu'daki din kardaşları onların hayatını namusunu, şerefini, istikbalini kurtarmak azmiyle uğraşıyorlar. Kayalar altında, çamurlar üstünde, sarp dağların tepesinde engin ovaların içerisinde mübarek kanlarını döküyorlar. Bu mukaddes gaye uğrunda canlarını feda ediyor, namusunu şerefini her şeyden üstün tutan salabet-i imanına, azamet-i vicdanına dünyaları hayran eden milletimiz arasında bu fezahatleri irtikap edecek kadar sefil ve fitratları acep nasıl oluyor da berir buluyor. Hiç şüphe yoktur ki bu şenaatler bizim ruhumuzdan, bizim terbiye-i milliyemizden doğmamış, bunlarda yabancı bir ruh-u zehrnak, bir terbiye amil olmuştur. Bu yabancı ruh-u zehrnak-ı terbiyeyi öldürmek, büsbütün vücudiyetini kaldırmak için bütün millet rehberlerinin bütün millet matbuatının elbirliğiyle çalışmaları en muhterem vazifelerdendir. Zira ahlaksız bir millet için imkan-ı hayat tasavvur olunamaz. Ahlakın sukutu bünyan-ı milliyenin inhizamıdır.

Milletler şahıslarını türlü türlü ıstırapla geçirir, türlü türlü akabelere uğrar. Lakin bütün bu ıstıraplar, bütün akabeleri muvaffakiyetle atlatanlar ancak ahlakını sukuttan muhafaza edenlerdir. Binaenaleyh mekârim-i ahlakı itmam için gönderilmiş bir dinin muhafaza ve ihya esasatını kendilerine vazife ittihaz eden ve bu haysiyetle İstanbul'daki sukut-ü ahlakiyeden son derece müteessir bulunan Büyük Millet Meclisi bütün ruhuyla temenni eder ki inayeti hakla İstanbul'u tahlis ettiği zaman oralarda velev küçük bir ekalliyet tarafından irtikap edilmiş olsun bütün bir ekseriyetin namusunu lekeleyebilecek bu kabil fezahatleri göremeyen bilakis necat-ı milliye ve islamiyemizin her türlü ilcat ve muhacemete rağmen safvet-i ebediyesiyle peydar olduğunu müşahede etsin. Bunun ile beraber Büyük Millet Meclisi İstanbul'un namuslu, hamiyetli, faziletli evladına hasretlerini, iştiyaklarını iblağ ederken şunu da ilave eder ki kadın olsun erkek olsun milletin mukaddesatını hiçe sayan, namusunu lekeleyen nefis ve hevasına esir bir takım erâzil emin olsunlar yakında hareketlerinin hesabâtını vermekten kurtulamayacaklardır. Mevcutiyet-i milliyede elim rahneler açarak cezayı

sezalarını dünyada hızlan, ukbada ise sermedi hüsrân suretinde göreceklerdir.

*Büyük Millet Meclisi namına
Umur-i Şer'îye Vekili
Mustafa Fehmi*

Şer'îye Vekâleti, Osmanlı Devleti'nde mevcut olan, aynı fonksiyonu icra eden Evkaf-ı Hümayun Nezareti kurumunun devamı niteliğindedir. Cumhuriyet yıllarında TBMM bünyesinde 4 yıl kadar faaliyet göstermiştir. Bu 4 yıl içerisinde kurumda 5 başkan değişikliği olmuştur. Buradan da anlaşılacağı üzere kurumun kuvvetli bir etkinliği olmayıp, 1924 yılında da ilga edilmiştir. Daha sonra bu kurumun devamı niteliğinde Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur.¹

Şer'îye Vekâleti'nin yayınladığı beyanatta açıkça görüldüğü üzere yazının temel konusu kadınların yabancı erkeklerle dans etmesidir. Bir kadın ya da erkeğin karşı cinsi ile dans etmesinin hükmü, İslam Hukuku açısından ihtilaf konusu değildir. Tabi ki dansın yakın dönemde ortaya çıkmasından dolayı naslarda ve klasik fıkıh kitaplarında özel olarak dans hakkında hüküm bulunmamaktadır. Ancak kaynaklarımızda kadın erkek münasebetlerini düzenleyen naslar ve bu naslardan hareketle verilmiş fıkhi hükümler mevcuttur.

İnsanlar fıtraten karşı cinse meyillidir. Bu meyilli olma durumunun erkek ya da kadını gayr-i meşru bir ilişkiye sürüklemesinden korkulduğu için, insan bazı emirlere ve yasaklara muhataptır. Söz konusu gayr-i meşru ilişkilerin bizzat kendisinin haram olmasının yanında, harama götürebilecek davranış ve ortamlardan da kaçınılması emredilmiştir. Söz gelimi zinanın yasaklanmasının yanında zinaya yaklaşmak ve zinaya sebebiyet verebilecek hal ve hareketlerden de kaçınılması emredilmiştir. *“Sakın zinaya yaklaşmayın! Çünkü o, çirkinliği meydanda olan bir hayâsızlıktır, çok kötü bir yoldur.”* (İsra Sûresi, 17/32) ayeti bu hususu açıkça dile getirmektedir. Tesettür emri, karşı cinse bakmadaki kısıtlamalar, konuşma ve insani ilişkilerde ciddiyet ve vakar emri, aynı ortamda yalnız kalma yasağı vb. bu kapsamda değerlendirilebilir.

Yabancı erkek ve kadının ayrı ortamda yalnız kalmaları naslarda yasaklanmıştır. *“Sakın bir erkek, yanında mahremi olmadıkça yabancı bir kadınla yalnız kalmasın.”*² *“Kocası gurbette olan (yabancı) kadınların yanına girmeyin. Zira şeytan, her birinizin içinde, vücudunuzda kanın dolaştığı gibi, (kendisini hissettirmeden) dolaşır.”*³ Bu hadiste açıkça ifade edilmektedir ki haramların yasak olmasının yanında harama götürebilecek

¹ Detaylı bilgi için bkz. Akyıldız, Ali, “Şer'îye ve Evkaf Vekâleti”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 7,8.

² Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahih'ül-Buhârî*, nşr. Halil b. Me'mun Şiha, Daru'l-Marife, Beyrut 1431/2010, 'Nikah', 112; Müslim b. el-Haccac, Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyri en-Nisaburi, *Sahihu Müslim*, nşr. Muhammed Fuad Abdülbaki, Müessesetü'l-Muhtar, Kahire 1431/2010, 'Hacc', 424.

³ Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemi, *Sünenü't-Tirmizî*, nşr. Ammar Tayyar ve dğr., Müesseset'ü-Risâle, Dimaşk 1432/2011, 'Rada', 17, 18.

ortamlardan da sakınmak gerekmektedir. Zira insanın duyguları galip gelir ve insanı harama düşürebilir.

Ahzab suresinin 32. Ayetinde de Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hanımları üzerinden mümin kadınlara, yabancı erkeklerle konuşurken, cilveli konuşmalarını, söylenecekleri sözleri düz ve ciddiyetle söylemeleri emredilmektedir. Bunun gerekçesi olarak da zayıf yapıdaki erkeklerin bundan etkilenip kötülüğe düşme endişesidir.

Hz. Aişe'den nakledilen bir hadise göre Hz. Peygamber'in (s.a.s.) eli yabancı bir kadına değmemiştir.⁴ Yukarıda zikredilen naslardan hareketle kişinin yabancı bir kadına dokunmasının haram olduğu kabul edilmiştir.⁵

Bütün bu hususlar dikkate alındığı zaman kadın ve erkeğin karşı cinsi ile dans etmesinin İslam Hukuku açısından meşru kabul edilme imkanı bulunmamaktadır.

Fıkıh usulü kitapları hakları, temelde Allah hakkı ve kul hakkı ayırımına tabi tutmaktadır. Kul hakkı dediğimiz kısım kamuyu ilgilendirmekten ziyade, kişilerin şahıslarını ilgilendiren hususlar için söz konusudur. Kul hakkını yani toplumdaki şahısları ilgilendiren hususlarda devlet re'sen soruşturma başlatamaz. Allah hakkı diye ifade edilen haklar da üç sınıf içinde ele alınmıştır. Bunlar sırf ibadet, ceza ve kefaretlere dir. İbadetlerin belli bir sebebi olmayıp, bunlar sırf Allah emrettiği için yerine getirilmelidir. Ceza ve kefaretlere ise toplumdaki suç işlemeyi engellemeye yöneliktir.⁶ Suçlar için herhangi bir ceza öngörülmeseydi insanların suç işlemekten alıkoymak mümkün olmazdı.

Bu hakların önemli bir özelliği de toplumun genelini ilgilendiği için soruşturma ve kovuşturması mağdurun şikayetine bağlı değildir. Devlet re'sen soruşturma başlatabilir. Ayrıca üçüncü kişiler tarafından da şikayet mümkündür. Bunun sebebi İslam'ın gerek fertlere, gerek devlete emr-i bi'l-maruf nehy-i ani'l-münker sorumluluğu yüklemesidir. Bu vazifenin yerine getirilmesi amacıyla fertler ya da devlet iddia edilen suçun soruşturması için gerekli mercilere başvurabilir.⁷

Söz konusu bildirinin içeriğini incelediğimiz zaman kadınların kendilerine yabancı erkeklerle umumi ve hususi yerlerde dans etmelerinin genel ahlaka aykırı olduğunun vurgulandığını ve bunun umuma zarar verdiğine dikkat çekildiğini görmekteyiz. Bu durum İslam Hukukunda Allah hakkı olarak isimlendirilen yani kamuyu ilgilendiren alana dâhildir. Bundan dolayı devletin ilgili biriminin bu konuya müdahale etme sorumluluğu bulunmaktadır. Bu sorumluluk "emr-i bi'l-maruf nehy-i ani'l-münker" vazifesinin bir gereğidir. Yukarıda aktardığımız beyanatta da Şer'iyeye Vekaleti

⁴ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, 'Talak' 20; Müslim, *Sahîhu Müslim*, 'İmarat', 88.

⁵ Kâsânî, Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed el-Hanefî, *Bedaiü's-Sanai' fi Tertibi's-Şerai'*, nşr. Muhammed Muhammed Tamir, Dar'ul-Hadîs, Kahire 1426/2005, VI, 435.

⁶ Buhârî Alaüddin Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed Abdülazîz, *Keşfü'l-Esrar an Usûli Fahrilislam el-Pezdevi*, nşr. Abdullah, Mahmut ve Muhammed Ömer, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997, II, 345.

⁷ Bardakoğlu, Ali "Hak" *DİA*, XV, İstanbul 1997, s. 143.

Müslümanları emr-i bi'l-maruf nehy-i ani'l-münker yapmaya çağırılmaktadır. Bu husus üzerinde kısaca durmak istiyoruz.

Marufu kısaca tanımlamak gerekirse, insanlara faydalı olan, insanların hoşlandığı, insanı memnun eden şeydir. Bunun yanında aklın ve dinin güzel görüp kabul ettiği şeylere maruf denildiği de ifade edilmiştir. Münker de bunun tam zıddı olup, aklın ve dinin olumsuz gördüğü, kabul etmediği şeyler olarak belirtilmiştir.⁸ Emr-i bi'l-maruf nehy-i ani'l-münker terkipteki kavramların sözlük ve ıstılah anlamları üzerinde uzun uzun açıklamalar yapılmıştır. Bu açıklamaları serdetmek bu çalışmanın hacmini aşacaktır.

Emr-i bi'l-maruf nehy-i ani'l-münker vazifesi naslarda üzerinde çokça durulan bir husustur. Tefsirler ve hadis şerhlerinde uzun açıklamalar yer almaktadır.

Müslim'in rivayet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmaktadır: Bayram namazlarında hutbeyi namazdan öne alan ilk kişi Mervan'dır. Bir adam ayağa kalktı ve "Namaz hutbeden önce idi" dedi. Mervan da "artık değişti" dedi. Ebu Said de "bu adam üzerine düşeni yaptı. Ben Hz. Peygamber'den (s.a.s.) şöyle işittim: *'sizden biriniz bir kötülük gördüğünde onu eli ile değiştirsin, ona müdahale etsin, eğer buna gücü yetmezse dili ile değiştirsin, ona da gücü yetmezse, o kötülüğe kalbi ile buğzetsin, bu da imanın en zayıf derecesidir.'*

Bu hadis açıkça emr-i bi'l-maruf nehy-i ani'l-münkeri emretmektedir. Hadis şerhlerine göre emr-i bi'l-maruf nehy-i ani'l-münker, mezhepler arası ittifak sağlanan noktalarda mümkündür. Yoksa ulema arasında ihtilafli olan noktalarda emr-i bi'l-maruf nehy-i ani'l-münker yapılmaz. Zira bir mezhebe göre yanlış olan bir fiil başka bir mezhebe göre doğru olabilir.⁹

Bu hükümde iyi ya da kötü diye sıfatlandırılmadaki sübjektiflik nazarı itibara alınmakta, başkasının görüşüne saygı duyulması salık verilmektedir. Bu durumda emr-i bi'l-maruf nehy-i ani'l-münker vazifesinin sadece herkesin kötü diye nitelediği, dolayısıyla kötülüğü müsellem hususlarda yapılabileceği ortaya çıkmaktadır.

Burada önemli bir ayrıntı olarak şunu da zikretmek gerekir ki emr-i bi'l-maruf nehy-i ani'l-münker vazifesi adı altında kimse bir başkasının özel hayatını araştırma, mahremine izinsiz girme gibi bir hakka sahip değildir. Emr-i bi'l-maruf nehy-i ani'l-münker ile yani, iyiliğin emredilip yaygınlaştırılması ve kötülüğün kınanıp yok edilmesi ile toplum tabii olarak ahlaklı ve faziletli bir toplum haline gelecektir. Ayetlerde bu husus vurgulanırken, bu işi yapanların da toplumun en hayırlı, en faziletli kişileri olduğu belirtilmiştir. Böylelikle ideal bir toplumun oluşabilmesi için toplumdan bir kesimin ideal yönde hareket etmesi gerekmektedir.

⁸ İsfahani, Ebül-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Ragıb, *el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'ân*, Daru'l-Kalem, Dımaşk 1430/2009, s. 561; İbn Manzur, Ebül-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, *Lisanü'l-Arab* nşr. Abdullah Ali el-Kebir v.dğr., Daru'l-Maarif, Kahire ts., XXXI, 2899; Asım Efendi, *el-Okyanusu'l-Basît fi Tercümeti'l-Kamusî'l-Muhît*, nşr. Mustafa Koç ve Eyüp Tanrıverdi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2014, IV, 3792, 3793.

⁹ Davudoğlu, Ahmed *Sahih-i Müslim Tercemesi ve Şerhi*, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1973, I, 280.

Emr-i bi'l-maruf nehy-i ani'l-münker müessesesinin önemine binaen uzun uzun açıklamalar yapılmıştır. Örneğin İmam Gazali Peygamberlerin gönderilmesindeki temel maksadın emr-i bi'l-maruf nehy-i ani'l-münker vazifesini yerine getirmek olduğunu, bundan dolayı da emr-i bi'l-maruf nehy-i ani'l-münker kurumunun ortadan kaldırılması durumunda dinin ve peygamberlerin gönderiliş gayelerinin anlamını yitireceğini ifade etmiştir. Gerçekten de bu kurumun kalkmasının toplumda başıboşluğa, anarşizme ve nihilizme sebebiyet vereceği kabul edilmektedir.¹⁰ İbn Teymiye ise insanın yapısı itibarıyla bir şeyi emreden, talep eden, ya da bir şeyden nehyeden varlık olduğunu söylemiştir.¹¹ Bu durumda emr-i bi'l-maruf nehy-i ani'l-münker vazifesinin insanın tabiatında var olan olumlu ve olumsuz anlamdaki talep duygusuyla uyum içinde olduğunu söyleyebiliriz.

İslam tarihinde devlet emr-i bi'l-maruf nehy-i ani'l-münker vazifesini bazı kurumları aracılığıyla, bizzat kendisi de ifa etmiştir. Hisbe teşkilatı emr-i bi'l-maruf nehy-i ani'l-münker vazifesinin yapıldığı en önemli kurumların başında gelir.

Hisbe teşkilatı sistemli bir şekilde emr-i bi'l-maruf nehy-i ani'l-münker görevini yerine getiren devlet kurumudur. Bu görevde çalışan kişiye muhtesip denilmektedir. Hisbe teşkilatı toplumun adeta kontrol mekanizmasıdır. Bunun için muhtesip denilen görevliler halk arasında bulunarak herhangi bir şahsa veya devlete karşı işlenen suç veya yanlış fiillere karşı öncelikle faili uyarmakta, ona öğüt vermektedir. Daha sonra ise değişik şekillerde faili engellemeye çalışmaktadırlar. En sonunda ise hapis gibi cezalar da söz konusu olabilir.¹²

Modern dönemde batı düşüncesinin tesiri ile yaygın hale gelen, bireysel, özgürlükçü ve seküler bakış açısıyla emr-i bi'l-maruf nehy-i ani'l-münker kurumunun anlaşılma ve uygulanma ihtimali düşük görünmektedir. Zira söz konusu hâkim bakış açısına göre kişilerin istediği gibi yaşama özgürlüğü vardır. Bu yaşantının dini, ahlaki vb. kıstaslar açısından iyi ya da kötü olarak tavsifi kabul edilmediği için, iyiliği teşvik, kötülüğü de men etme bireysel hayata müdahale olarak kabul edilmektir. Buna rağmen daha dar çerçevede emr-i bi'l-maruf nehy-i ani'l-münker vazifesinin ferdi planda ifa edildiğine şahit olmaktadır.

Beyanatta açıkça görülmektedir ki Şer'îye Vekâleti ahlaki değerler üzerine vurgu yapmaktadır. Bu alanda tasavvuf ve terbiye kitaplarında uzun uzun açıklamalar bulunmaktadır. İslam Tarihinde bu alanda yazılmış çok sayıda eser bulunmaktadır.

Son olarak Şer'îye Vekâleti'nin konumuna değinmek gerekirse kurumun yaptırım gücünün olmadığını biliyoruz. Beyanatta da bu durum kendini göstermektedir. Şöyle ki ilgili yazıda devlet eli ile açıkça bir yaptırım öngörülmemekte, sadece söz konusu fiilleri yapanların maşeri vicdanda (kamuoyu) ve ahirette cezalandırılacağı ifade edilmektedir.

¹⁰ Çağrı, Mustafa, "Emr-i bi'l-Maruf Nehy-i ani'l-Münker", *DİA*, İstanbul 1995, XI, 139, ss. 138-141.

¹¹ İbn Teymiye, Ebu'l-Abbas Takiyyüddin Abdülhalim, *el-İstikame*, el-Memleketü'l-Arabiyyetü's-Suudiye, 1991, II, 292.

¹² Kallek, Cengiz, "Hisbe", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, s. 134, ss. 133-143.

Eğer Şer'îye Vekâletinin devlet eli ile bir yaptırım gücü olsaydı bunu kullanacağı anlaşılmaktadır. Zira yazının bütününden de kolaylıkla anlaşılacağı üzere Şer'îye Vekâleti hukuki yaptırımları zikretmek yerine daha çok genel ahlak ilkelerine vurgu yapmaktadır. Aynı şekilde eleştirilen söz konusu dansı yapanların karşılaştıkları hukuki yaptırımlardan söz etmek yerine dünyada vicdani sorumlulukları, ahirette ise cezasının olacağı vurgusu yapılmaktadır.

3. Cuma Günün Tatil Olması

Her toplumun önem atfettiği, bayram ve tatil olarak kabul ettiği gün veya günler vardır. Aynı durum dinler için de söz konusudur. Müslüman toplumlar için de Cuma günü önemli, kutsal bir gündür. Haftalık bütün toplumun katılması istenen Cuma namazı bu günde kılınır. Bu günün önemli ve kutsal olmasından dolayı uzun yıllardan beri Müslümanlar Cuma gününü haftalık dinlenme, tatil günü olarak seçmişlerdir. Tatil olarak kullanılmasının temel sebeplerinden biri de Cuma namazına hazırlık ve namazı rahat bir şekilde kılabilme düşüncesidir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında resmi tatil günü olarak herhangi bir gün tespit edilmemiştir. Ancak Cuma günü Cuma namazı saatinde çalışma yasağı olmasından¹³ dolayı halk da doğal olarak o saatte işlerini bırakıp, Cuma namazına gitmekteydi.

Resmi tatil günü tayin ve tespit edilmemekle birlikte Sahn-ı Seman medreselerinde Salı günü ders yapılmamaktaydı.¹⁴ İlerleyen yıllarda haftanın değişik günleri devlet dairelerindeki memurların tatili olarak kullanılmıştır. Tanzimat dönemine gelindiğinde ise haftalık tatil günü Perşembe olarak belirlenmişti. Tanzimat'tan sonra tatil günü Cuma'ya taşınmıştır.

Cumhuriyet yıllarında ise müslüman halk Cuma günü, gayr-i müslimler ise kendi kutsal günlerinde tatil yapmaktaydılar. Bu yıllarda bütün vatandaşların ortak bir gün tatil yapması tartışılmaktaydı. Nitekim 2 Ocak 1924 yılında da çıkarılan Haftalık Tatil Kanunu ile haftalık tatilin Cuma günü olması kararlaştırılmıştır. 1935 yılına kadar Cuma günü resmi tatil olarak kullanılmıştır. 1935 yılında çıkarılan kanunla haftalık tatil günü Pazar olarak değiştirilmiştir.¹⁵

Cuma gününün tatil olması hakkındaki tartışmalara Yeni Adana gazetesi de katılmış, Cuma gününün tatil olması konusunda gazetede yazı yayınlanmıştır. Aşağıda tam metnini aktardığımız yazı 10 Şaban 1340 / 8 Nisan 1922 yılında yani tartışmaların yaşandığı yıllarda yayınlanmıştır. Yine bu yazı da manşetten verilmiş, Cuma gününün

¹³ Meydanî, Abdülganî b. Talib b. Hammade ed-Dımaşki el-Hanefî, *el-Lübâb fi şerhi'l-Kitâb*, nşr. Abdürrezzâk el-Mehdi, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, Beyrut 1434/2012, I, 216.

¹⁴ Baltacı, Cahid, *XV - XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), İstanbul, 2005, I, 128.

¹⁵ Daha Detaylı bilgi için bkz. Küçük, Cevdet, "Hafta Tatili", *DİA*, XV, İstanbul 1997, 130, 131.

tatil olması değişik gerekçelerle savunulmuştur. Yazının tamamını aktardıktan sonra yazıda ele alınan dini-hukuki konuları klasik kaynaklardan hareketle irdelleyeceğiz.

Cuma Tatili

Cuma Müminlerin Bayramıdır

Tarihi, dini, milleti olan bütün insanların, mukaddes ve mübarek tanıdığı bir günleri vardır. Dünyada günü olmayan insanlar ancak bir rabita-i ictimâ'yye malik olmayanlardır. Müslümanların günü ise mübarek ve mukaddes tanıdığı Cuma'sıdır.

İki aydan beri hiçbir teşvik ve tazyikin taht-ı tesirinde olmayarak sırf halkın ve esnafların kendi arzusuyla Cuma günleri dükkânlarını, mağazalarını kapatarak istirahat etmekte olduklarını büyük bir sevinç ile görüyorduk. Hatta Adana'nın başladığı bu değerli ictimâ'î hareketleri, Anadolu'nun birçok yerleri kabul etmeye bağlamış, Suriye ve sair Müslüman diyarlarında büyük takdirlere mazhar olmuştu.

Fakat şu son günlerde, aklımızın bir türlü kabul edemediği kanaat-i iktisadiyye ve ictimâ'yye ile bunun aksine olarak bir cereyan vücuda getirilmek isteniyor. Güya: Cuma tatilleri diğer milletleri taklitten başka bir şey değilmiş ve bu tatillerin iktisadi mazarratları varmış. Bu düşünceler, doğrusu bizim bir türlü kabul edemeyeceğimiz şeylerdir. Evvel emirde; Cuma tatili hiçbir milleti taklit ederek yapılmış bir şey değildir. Asırlardan beri halk dilinde halk ruhunda yerleşmiş bir düstur var [Cuma müminlerin bayramı] demek; Cuma'nın bir bayram olduğu yeni bir şey değil. Tabii Cuma günlerini bayram telakki etmekte de bir sebep var. Bu sebepler hem dini, hem ictimâ'î ve hem de sıhhî sebeplerdir.

Cuma günündeki dini maksadları hepimiz biliyoruz. Bir defa Cuma namazı zamanında şer'an alım, satım haramdır. Halbuki gözleri alışverişte olan birçok insanlar bu evâmîr-i diniyyeye mutâva'at etmediklerini görüyoruz. Bir taraftan camilerde namaz kılınırken, diğer taraftan birçok tama'kâr işlerinde devam ediyorlar. Cuma tatili kabul edileliden beri camilerdeki cemaat birkaç misli artmıştır. Bu hakikati tatilin aleyhinde bulunanlar da inkar edemezler.

Sâniyen haftada bir gün yapılan tatilden iktisadi bir mazarrat tasavvur edemiyoruz. Bizden daha ileride bulunan; ticaret ve sanat işlerinde saniyelere bile kıymet veren milletler tatil günlerinde kazanacakları parayı düşünemeyecek kadar ahmak mıdırlar?

Zamandan a'zamî bir surette istifâde etmesini bilen ve zamanın kıymetini bizden pek iyi takdir eden bu insanlar, haftanın bir gününde vücudlarını kafalarını dinlendirmeyi düşünmüşler. Çünkü insanların daha nâfi' bir iş görebilmesi için biraz da vücudunu dinlendirmesi lazım.

Sonra taklitçiliğe gelince bunun kat'iyen vârid olmadığını biliyoruz. Bununla beraber iyi olan bir şeyi bile taklit etmeyelim diyorsak, evvel emirde üzerimizdeki elbiseyi çıkarmaklığımız lazım.

Cuma tatillerinin ictimâ'î faideleri ise, hiç inkâr edilemez. Cemaat halinde yaşayan insanların kabul etmek mecburiyetinde kaldıkları birçok şeyler vardır. Dükkân veyahut makinesinden başka hiçbir şey tanımayan cemaat içerisine karışıp mensup olduğu cemiyetin dertlerini anlayamayan ve dertlerini anlatamayan insanlardan bir hareket-i ictimâ'îye beklenebilir mi?

Ekseriya böyle tatil günlerinde bir araya toplanan halk, sanat ehli, dertlerini ortaya döktükleri zaman memleketin muhtaç olduğu birçok şeyler kendiliğinden ortaya çıkmış ve onun çareleri bulunmuş olur. Her gün çalışmak mecburiyetinde kalan bir insandan ise bu gibi, hareketler ve iştirâkler beklemek abes olmaz mı?

Adana'da henüz bu gibi, şeyler başlamış değildir.

Fakat yaprak vermeye başlayan bu gibi hareketlerden bir meyve elde edilemez mi? Sonra birkaç aydan beri Cuma günleri, memleketin hayatında başka bir neşe, başka bir sürûr var. Böyle bir gün memlekete başka bir ruh veriyor memlekette bir hayat bir yaşamak isti'dâdı göze çarpıyor. Herkes niçin çalıştığını, niçin sabahtan akşama kadar ocağının başında yandığını anlıyor. Biz dünyaya gece gündüz gam ve kasvet içinde didinip uğraşmak için mi geldik. Bizim bu hayattan hiçbir nasibimiz yok mu? Hiçbir gün gülmeyelim mi? Hiç kendimizi tanıtmayalım mı?

Çarlık Rusya'sı zamanında Cuma tatillerinin kıymetini takdir Kazan Müslümanları mağazalarını kapamak istedikleri halde Çar buna kat'iyen müsaade etmemişti. Acaba buna sebep ne idi? Hiç şüphesiz oradaki Türklere kendi benliğini kendi milliyetini öğretmemek ve o günleri unutturup Türkleri serseri bir hale getirmek maksadıyla değil mi idi. Fakat Kazan Türkleri bu mübarek gün için az mı kan döktüler.

Suriye'de ve sair Arap diyarlarında da Cuma tatili için uzun uzadıya münakaşalar açılmıştı. Arap gazeteleri tamam altı ay bu meseleyi münakaşa ettiler. Neticede bir çok Arap ulemâsının âyât-ı kerîme ve ehâdis-i nebeviyyeden istihrâc ettikleri kıymetdâr neticeler üzerine Cuma günü herkes mağazalarını kapamağa ve her işi tatil etmeye karar verdiler. Bugün Suriye'de ve sair yerlerde Cuma günleri tek bir İslam mağazasını açmıyor. Bu böyle olunca acaba Cuma tatilinin taklitçilik olduğu nereden istihrâc ediliyor.

Cuma tatillerinin lüzum-i sıhhîsine gelince; bunun kadar aşikâr bir şey yok. Bu husustaki fikirleri doktorlarımıza bırakmakla beraber diyebiliriz ki; bugünkü neslin cılız ve hasta olmasına yegâne sebep spor hayatına ve sair

sıhhî hareketlere lüzum görmediğimizdendir. Bugün kabul edilen bu Cuma tatili, her milletin pek çok ehemmiyet verdiği idman hevesini uyandıracak, biz de yarına gürbüz, neşeli, meşakkat ve ızdıraba lâ-kayd sağlam bir nesil çıkarmış olacağız.

Eğer Cuma tatillerine lüzum yoksa niçin devâ'ir-i hükümet bugün hukûk-i ibâdı yüz üstü bırakıyor da istirahat ediyor. Acaba devâ'ir-i hükümette her iş bitmiş mi? Yoksa halkla, hükümet adamları arasında bünye ve mesai itibariyle bir fark var mı? Şüphesiz bunlar böyle değil. Çünkü sabahtan akşama kadar bir hafta mütemâdiyen çalışan insanlar bir gün de istirahat etmezse o kafalardan sâlim bir işin çıkmasına imkân var mı? Nitekim mektepler de böyle.

Faidesi mazarratına nispeten pek büyük olan Cuma tatillerinden hasıl olacak istifâdeye dair yazılacak çok şeyler var.

Biz ne desek boş. Bu işi halk arzu etmiştir. Tabii faidesi ve mazarratı onlara aittir. Diyeceğimiz bir şey var, o da bu gibi ictimâ'î hareketlerdeki münakaşayı veyahut serd edilecek menfi veya müspet sözleri muhik delâ'il ile ispat etmek lazım.

“Cuma müminlerin bayramıdır” ifadesi hadis kitaplarından mülhem olarak söylenmiştir. Yani hadislerde Cuma gününün Müslümanların bayramı kılındığı ifade edilmiştir.¹⁶ Hadis kitapları incelendiğinde Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Cuma gününe büyük önem verdiği, bu günün önemi ve fazileti hakkında pek çok söz söylediği görülecektir. Birkaç örnek zikredek olursak, Müslim'in zikrettiği bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.s.) “Güneşin doğduğu en hayırlı gün Cuma günüdür. Adem Cuma günü yaratıldı, Cuma günü cennete girdi ve Cuma günü cennetten çıktı” buyurmuştur.¹⁷

Cuma günü insanların toplandığından dolayı da yıkanma, koku sürünme, dişleri misvaklama gibi hususlar üzerinde çokça durulmuştur. Örneğin, Cuma günü yıkanıp mescide gelen kişinin deve kurban etmiş gibi sevap kazanacağı ifade edilmiştir.¹⁸

Nitekim fıkıh kitaplarında da bayram gününün Cuma gününe denk gelmesi durumu anlatılırken, iki bayramın aynı güne denk gelmesi olarak tabir edilir.¹⁹

¹⁶ İbn Mâce Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebei el-Kazvini, *Sünenu İbn Mâce*, nşr. Ali b. Hasan b. Abdilhamit, Mektebetü'l-Maarif, Riyad 1419/1998, 'İkâme', 83.

¹⁷ Müslim, *Sahih*, “Cuma”, 17.

¹⁸ Mâlik b. Enes, Ebû Abdullah el-Asbahi el-Himyeri, *el-Muvatta*, nşr. Mustafa el-Azami, Müessesetü Zaid b. Sultan, Ebu Dabi 1425/2004, 'Vukutu's-Salat', 333; Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi es-Sicistani, *Sünenu Ebî Davud*, nşr. İzzet Ubeyd ed-De'as, Muhammed Ali es-Seyyid, Dar'u ibn Hazm, Beyrut 1418/1997, Taharet, 124.

¹⁹ Mevsilî, Ebû'l-Fazl Mecdüddin Abdullah b. Mahmûd b. Mevdud, *el-İhtiyar li-ta'lili'l-Muhtar*, nşr. Halid Abdurrahman el-Akk, Daru'l-Marife, Beyrut 1428/2007, I, 113; Ali el-Kârî, Nureddin Ali b. Sultan Muhammed *Fethu Babi'l-İnaye Bi-Şerhi'n-Nükaye*, nşr. Muhammed b. Nazzar Temim, Heysem b. Nazzar Temim, Dar'ul-Erkam b. Ebi Ekram, Beyrut 1418/1997, I, 416.

Dolayısıyla Cuma gününün tatil olması gerektiği savunulurken bu günün bayram olduğu belirtilmesi klasik kaynaklar açısından yerinde bir kullanımdır.

Cuma gününün tatil olması gerektiği savunulurken Cuma gününde alım satımın haram olduğu vurgulanır. Dolayısıyla bu günün tatil edilmesinin yerinde olduğuna dikkat çekilmektedir. Klasik İslam Hukuku kaynaklarına müracaat ettiğimizde Cuma namazı saatinde ticaretin yasaklandığını görürüz. Bu hükmün delili ise Cum'a suresindeki “*Ey iman edenler, Cuma günü namaz için çağrıldığıınızda (ezan okunduğunda) namaza koşun ve alışverişi bırakın. Böyle yapmanız sizin için daha hayırlıdır*” (Cuma, 62/9) ayetidir. Bu ayette açıkça Cuma saatinde alışveriş yapmak yasaklanmıştır. Bazı teknik tartışma ve ayrışmaları saymazsak fakihler bu ayet gereği Cuma saatinde alışverişin yasaklandığı hususunda görüş birliğine varmışlardır.²⁰

Gazete Cuma gününün tatil olarak kabul edilmesinin gerekçelerini sıralarken, Cuma saatinde alışverişin yasak olmasına rağmen bazı tamahkarların bu yasağa rağmen alışverişten vazgeçmediklerini zikretmektedir. Bunun neticesinde ise insanların Cuma namazını kılamadıkları ve harama düştükleri anlaşılmaktadır. Cuma gününün tatil olarak kabul edilmesiyle birlikte cemaat sayısında önemli derecede artış olduğu belirtilmektedir. Yazıda insanların Cuma saatinde alışveriş yasağını çiğnemelerinin ve Cuma namazına katılamamalarının önüne geçilmesi için de Cuma gününün tatil edilmesinin gerektiği vurgulanmaktadır. Bu gerekliliğin temeli Fıkıh Usulünde sedd-i zeria ilkesine dayanmaktadır.

Sedd-i zeria ilkesi harama götüren yolların engellenmesi olarak tanımlanabilir. Burada dikkat edilmesi gereken husus bu engellenmenin normal şartlar altında mübah bir fiile yönelik olmasıdır. Yoksa zaten haram bir fiilin, başka bir kötülüğe sebebiyet veriyor gerekçesiyle yasaklanması düşünülemez. Zira o fiil zaten yasaktır. Örneğin içki içmenin bizzat kendisi zaten haramdır. Dolayısıyla ‘içki zarar verirse haram, vermezse mübah’tir denilemez. Çünkü hakkında açık nas bulunmaktadır. Ancak içki fabrikasına üzüm satmak sedd-i zeria ilkesi gereği yasaklanmıştır. Burada dikkat edilmesi gereken husus üzüm ticareti yapmak aslen mübah iken, üzümün içki fabrikasına satılmasına özel bir yasaklama getirilmektedir.

Sedd-i zeria ilkesi Fıkıh Usulünde genel olarak kabul edilmiş bir delildir. Ancak Şafii mezhebi başta olmak üzere lafza önem veren ekollerde sedd-i zeria ilkesi kabul edilmez.²¹ Bunun gerekçesi sedd-i zeria'nın keyfiliğe yol açma tehlikesinin bulunmasıdır. Bunun yerine hukukta istikrarı sağlamaya yönelik usul kaidelerine daha çok önem verilmiştir. Bundan dolayı da Kitap, sünnet, icma, sahabe kavli ve kıyas delil olarak kabul edilmiştir.²²

²⁰ Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî Râzî, *Ahkâmü'l-Kur'ân* nşr. Muhammed es-Sadık el-Kamhavi, Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabi, Beyrut 1412/1992, V, 241.

²¹ Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlani, *İrşadü'l-Fuhul ila Tahkiki'l-Hak min İlmi'l-Usûl*, nşr. Muhammed Subhi b. Hasan Hallak, Dar'u ibn'il-Kesir, Beyrut 1432/2011, s.805.

²² Yusuf Abdurrahman el-Fert, *et-Tatbikatü'l-Muasıra li Seddi Zeria*, Daru'l-Fikri'l-Arabi, Kahire 2003, s.78.

Ancak sedd-i zeriayı kabul edenlere göre bu ilke her zaman uygulanamaz. Sadece kötülüğe gitme durumu kesinse uygulanabilir. Kur'an'daki pek çok ayet, kötülüğe sebebiyet vermesinden dolayı aslen mubah olan fiili yasaklamıştır. Örneğin, “*Ey müminler rainâ demeyin, ancak ünzürnâ deyin*” (Bakara, 2/104) ayeti sahabenin Hz. Peygamber’e (s.a.s.) “rainâ” demesi yasaklamıştır. Bunun yerine “ünzürnâ” demeleri emredilmiştir. “Rainâ” bizi gözet anlamındadır. Ancak bu kelime bizim çobanımız anlamına da gelebilmektedir. Bunun yerine tek anlama sahip, bize bak kelimesinin tercih edilmesi emredilmiştir. Yahudilerin sahabeyi ve Hz. Peygamber’i (s.a.s.) alaya almalarından dolayı bu kelime yasaklanmış, bunun yerine tek anlama gelen ve suiistimale kapalı olan “ünzürnâ” kelimesinin kullanılması emredilmiştir.²³

Yukarıdaki ifade ettiğimiz üzere genel olarak Fıkıh usulünde sedd-i zeriyanın kabul edildiğini görmekteyiz. Dolayısıyla gazetenin Cuma gününün tatil edilmesi gerektiğini savunurken, insanların Cuma namazından geri kaldıkları gerekçesini ileri sürmesi sedd-i zeria olarak kabul edilebilir. Dolayısıyla gazetede yayınlanan bu yazının fıkıh ve fıkıh usulünün temel kaidelerine uygunluk arzettiğini söyleyebiliriz.

Sonuç olarak gazetede yayınlanan yazıların ilmi bir değere sahip olduğunu söyleyebiliriz. Zira Yeni Adana gazetesinde çıkan söz konusu yazıları kaleme alan yazarların klasik kaynaklara vakıf olduğunu görmekteyiz. Şöyle ki bu yazılar klasik kaynakların kabullerine ve değer yargılarına aykırı bulunmamaktadır.

---

²³ İbn Kesir, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer, *Muhtasarı Tefsiri İbn Kesir*, thk. Muhammed Ali Sâbûnî, Daru'l-Cil, Beyrut tz, I, 122.

KAYNAKÇA

- Akyıldız, Ali (2010), “Şer‘iye ve Evkaf Vekâleti”, *DİA*, İstanbul.
- Ali el-Kârî, Nureddin Ali b. Sultan Muhammed (1997), *Fethu Babi'l-Înaye Bi-Şerhi'n-Nükaye*, nşr. Muhammed b. Nazzar Temim, Heysem b. Nazzar Temim, Dar'ul-Erkam b. Ebi Ekram, Beyrut.
- Asım Efendi (2014), *el-Okyanusu'l-Basît fi Tercümeti'l Kamusi'l-Muhît*, nşr. Mustafa Koç ve Eyüp Tanrıverdi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul.
- Baltacı, Cahid (2005), *XV - XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), İstanbul.
- Bardakoğlu, Ali (1997), “Hak” *DİA*, XV, İstanbul.
- Buhârî Alaüddin Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed Abdülazîz (1997), *Keşfü'l-Esrar an Usûli Fahrilislam el-Pezdevi*, nşr. Abdullah, Mahmut ve Muhammed Ömer, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail (2010), *Sahîh'ül-Buhârî*, nşr. Halil b. Me'mun Şiha, Daru'l-Marife, Beyrut.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî Râzî (1992), *Ahkâmü'l-Kur'ân* nşr. Muhammed es-Sadık el-Kamhavi, Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabi, Beyrut.
- Çağrııcı, Mustafa (1995), “Emr-i bi'l-Maruf Nehy-i ani'l-Münker”, *DİA*, İstanbul.
- Davudoğlu, Ahmed (1973), *Sahih-İ Müslim Tercemesi ve Şerhi*, Sönmez Neşriyat, İstanbul.
- Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi es-Sicistani (1997), *Sünenu Ebî Davud*, nşr. İzzet Ubeyd ed-De'as, Muhammed Ali es-Seyyid, Dar'u ibn Hazm, Beyrut.
- İbn Kesir, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer (tz), *Muhtasarü Tefsiri İbn Kesir*, thk. Muhammed Ali Sâbûnî, Daru'l-Cil, Beyrut.
- İbn Mâce Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebei el-Kazvini (1998), *Sünenu İbn Mâce*, nşr. Ali b. Hasan b. Abdilhamit, Mektebetü'l-Maarif, Riyad.
- İbn Manzur, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrerem b. Ali el-Ensârî (tz), *Lisanü'l-Arab* nşr. Abdullah Ali el-Kebir v.dğr., Daru'l-Maarif, Kahire.
- İbn Teymiye, Ebu'l-Abbas Takiyyüddin Abdülhalim (1991), *el-İstikame*, el-Memleketü'l-Arabiyetü's-Suudiye, Riyad.
- İsfahani, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Ragıb (2009), *el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'ân*, Daru'l-Kalem, Dımaşk.
- Kallek, Cengiz (1998), “Hisbe”, *DİA*, İstanbul.
- Kâsânî, Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed el-Hanefî (2005), *Bedaiü's-Sanai' fi Tertibi's-Şerai'*, nşr. Muhammed Muhammed Tamir, Dar'ul-Hadîs, Kahire.
- Küçük, Cevdet (1997), “Hafta Tatili”, *DİA*, XV, İstanbul.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdullah el-Asbahi el-Himyeri (2004), *el-Muvatta*, nşr. Mustafa el-Azami, Müessesetü Zaid b. Sultan, Ebu Dabi.
- Mevsîlî, Ebü'l-Fazl Mecdüddin Abdullah b. Mahmûd b. Mevdud (2007), *el-İhtiyar li-ta'lili'l-Muhtar*, nşr. Halid Abdurrahman el-Akk, Daru'l-Marife, Beyrut.
- Meydanî, Abdülganî b. Talib b. Hammade ed-Dımaşki el-Hanefî (2012), *el-Lübâb fi şerhi'l-Kitâb*, nşr. Abdürrezzâk el-Mehdi, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, Beyrut.

- Müslim b. el-Haccac, Ebü'l-Hüseyin el-Kuşeyri en-Nisaburi, Sahîhu Müslim, nşr. Muhammed Fuad Abdülbaki (2010), Müessesetü'l-Muhtar, Kahire.
- Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlani (2011), *İrşadü'l-Fuhul ila Tahkiki'l-Hak min İlmi'l-Usûl*, nşr. Muhammed Subhi b. Hasan Hallak, Dar'u ibn'il-Kesir, Beyrut.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemi (2011), *Sünenü't-Tirmizî*, nşr. Ammar Tayyar ve dğr. , Müesseset'ü-Risâle, Dimaşk.
- Yusuf Abdurrahman el-Fert (2003), *et-Tatbikatü'l-Muasıra li Seddi Zeria*, Daru'l-Fikri'l-Arabi, Kahire.